

FIKRA TÜRÜNÜN ARAP VE TÜRK EDEBİYATLARINDAKİ YERİ

The Theme of Anecdote and its Place in The Literature Arabs and Turks

Dr. Abdulaziz M. Avadallah*

Dr. Sait UYLAŞ**

ÖZ

Fıkralar incelendiğinde orada halkların düşünceleri, âdetleri, gelenekleri, ahlakları, sosyokültürel yapıları ve hatta tarihleri gibi pek çok konuda fikir sahibi olmak ve bilgi elde etmek mümkündür. Bu yönüyle fıkraların toplumun bir aynası olduğunu söyleyebiliriz.

Bu çalışmada fıkra teminin özellikle Türk ve Arap edebiyatlarındaki konumu ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Fıkra, Nâdire, Nasreddin (Nasrettin) Hoca, Cuhâ.

ABSTRACT

When jokes or anecdotes are studied, it is possible to find the ideas, traditions, customs, morality and ethic values, socio-cultural constructions of the folk even the subject matters such as their histories. So we may state that the jokes or anecdotes are mirrors of the society reflecting its characteristics.

In this article the position of jokes and anecdotes especially in Turkish and Arabic literatures was studied.

Keywords: Joke, Anecdote, Nasreddin (Nasrettin) Hodja, Joha, Juha.

Mukayeseli Edebiyat:

19. yüzyıl Avrupa'sında, sosyal bilimlerin pozitif bilimlerden ayrılarak kendi sistemini kurmasından sonra, edebiyat bilimi de büyük bir hızla bu sistem içinde kendi araştırma metotlarını oluşturmuştur. Bu metotlardan biri de Mukayeseli Edebiyattır. Batıdaki edebiyat araştırmacıları bu metodu bir yandan geliştirirken bir yandan da sadece Avrupa Edebiyatı çerçevesi içinde düşünerek sınırlarını daraltmışlardır. Dünya kültür ve medeniyetinin gelişim seyri bilimsel tarafsızlıkla takip edildiğinde, yapılacak

* İskenderiye Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi ve el-Ezher Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Başkanı.

** Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

inceleme ve araştırmalarda bu metodun sınırlarının, Ortadoğu ve Asya edebiyatlarını da içine alacak Şekilde geniş tutulması gerektiği anlaşılacaktır.¹

Edebî araştırma alanında sahneye çıkan ve İngilizce Comparative Literature, Fransızca Littérature Comparée, Arapça el-Edebu'l-Mukārin (الأدب المقارن) ve Türkçe Mukayeseli Edebiyat veya Karşılaştırmalı Edebiyat olarak kullanılan bu yeni bilim dalı, 1828 yılından itibaren Fransa'da Abel Villemain (öl. 1870) tarafından ortaya çıkarılmıştır. Villemain, Karşılaştırmalı Edebiyat ifadesini ilk defa Fransız Edebiyatı Dersleri (Cours de Littérature Française) adlı eserinin önsözünde kullanmaktaydı.² 1840 yılından itibaren yukarıda zikrettiğimiz isimlerle birçok eser kaleme alınmıştır. Adı geçen isimlerin ne derece doğru olarak kullanıldığı kesin olarak tespit edilmemekle birlikte bu sahada söz sahibi kişiler tarafından çok tanınmış ve yaygınlaşmış olduğu için artık değiştirilmesi veya düzeltilmesi oldukça zor olmuştur.³

Mukayesenin amacı, uluslar arasındaki ilişkilerde yakınlaşmayı sağlamak ve bu ilişkileri sürekli bir hāle getirmektir. Yakınlaşmanın gerçekleşmesi birak yolla olur. Ādetler, gelenekler, tarihsel ve fikrî ürünlerin birleştirilmesi bu yollardan bazılarıdır. Fakat edebiyat alanı bu yollar içinde daha önemli bir yere sahiptir. Mukayeseli Edebiyat alanında çalışmanın da çeşitli yolları vardır. Bu alanda çalışan kişilerin insanlık ürünlerine yeni bazı Őeyler eklemeleri ve insanoğlunun ortaya koymuş olduğu bu ürünlerin bir araya getirilmesi yolunda gayret sarf etmeleri gerekmektedir.⁴ Bu anlamda, Mukayeseli Edebiyat araştırmaları ulusal edebiyat çerçevesinin dışında uluslararası geniş bir alanı kuşatmaktadır.⁵ Özetle Mukayeseli Edebiyatın gayesi, edebiyatçılar ve edebiyatlar arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarmak, konuların, fikirlerin, temlerin, duyguların, tiplerin, mekânların tarihini yapabilmektir denilebilir.⁶

Edebiyatın bir bilim olarak telakkisi Doęu'da çok eskidir. VIII-X. yüzyıllarda Basra, Kūfe, Bağdat ekolleriyile başlayan Arap dilinin sarf ve nahvi, aruz, edebî türler, ifade ve üslup özellikleri, edebî sanatlar, sözlük, ansiklopedi, tercüme gibi geniş bir alanda yüzyıllar boyu devam eden belāgat alışmaları, XIII. yüzyılda Sekkākî (öl. 626 / 1229) ile meānî, beyān, bed'î başlıkları altında sistemleşir.⁷

Orta Asya ve Orta Doğu İslām dünyasının gelişmiş kültür dillerinden olan Arapça, Farsça ve Türkçede nazım Şekilleri, vezinler, edebî türler, hatta konular çoğu zaman belli bir ölçüde ortaktır. Özellikle din ve tasavvufla alākalı konuların seçilişinde,

¹ Nezahat Öztekin, "Mukayeseli Edebiyat -Araştırma Tarihi ve Yöntem", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. 2/4 (2007), s. 671.

² A. M. Rousseau, Cl. Pichois, *Karşılaştırmalı Edebiyat*, ev. Mehmet Yazgan, İstanbul, 1994, s. 22.

³ Paul Van Tieghem, *el-Edebu'l-Mukārin*, Mısır, tsz., s. 18.

⁴ Tieghem, *a.g.e.*, s. 214.

⁵ Muhammed Ganîmî Hilāl, *el-Edebu'l-Mukārin*, Kahire, 1977, s. 24.

⁶ Öztekin, *a.g.m.*, s. 671.

⁷ Öztekin, *a.g.m.*, s. 671.

işlenmesinde ve değerlendirilmesinde yazarlar şekil yönünden olduğu gibi muhteva bakımından da birbirlerine çok şey borçludurlar. Hele manzum eserlerde kullanılan aruz vezinleri, klâsik nazım şekilleri ve edebî sanatlar birbirlerine çok yakın olduğu gibi, beğenilen konular ve bunların oluşturulması, estetik telakkiler dünya ve hayat görüşleri de esası farklılıklar göstermez.⁸

Nitekim doğu ülkelerinin edebî anlamdaki bu benzerlikleri, folkloruna da yansımıştır.

Mukayeseli Edebiyat İçinde Folklorun Yeri:

Folklor kelimesi Avrupa ülkelerinde doğmuştur.⁹ Bu kelime ilk defa 1846 yılı Ağustos ayının 22'sinde, İngiliz yazar William John Thomas (öl. 1885) tarafından The Athenaeum gazetesine gönderilen bir makalede kullanılmıştır. Yazar bu makalesinde âdetler, inançlar, efsaneler, atasözleri gibi geleneksel halk ürünleri için bu deyim kullanıldığını önermiştir. Bundan sonra bu deyim gerek Doğu gerekse Batı ülkelerinde benimsenmiştir.¹⁰

Folklor bileşik bir kelimedir. Genellikle Avrupa dillerinde "folk" yani halk ve "lore" yani ilim ya da bilgi anlamlarına gelen kelimelerin birleşmesinden oluşmuş olup başka bir deyişle "halkbilgisi" anlamına gelmektedir.

Amerika ve Avrupa folklorik düşüncelerini inceleyince "folklor" un birinci yani halk bölümünde Avrupalılar, ikinci yani bilgi bölümünde ise Amerikalıların daha çok araştırma yaptıklarına tanık olmaktadır. Avrupalılar halk hayatını, Amerikalılar ise halk hayatının getirilerini dikkate almışlardır.¹¹ Doğu ülkelerindeki birçok halkbilimcileri folkloru halk ve bilim ya da bilgi şeklinde birbirinden ayırmamışlar, folklorun her iki bölümüne de eşit düzeyde yaklaşmışlardır.

Folklorun araştırma alanına halk edebiyatı (masal, destan, bilmece, atasözü, deyim, türküler, fıkralar, halk hikâyeleri, vs.), halk tiyatrosu (karagöz, kukla, ortaoyunu, köy temsilleri vs.), halk müziği, halk oyunları (zeybek, bar, horon, halay vs.), halk eğlenceleri, halk sporları (güreş, okçuluk, cirit vs.), doğumdan ölüme kadar gelenek, görenek ve inançlar, halk bilgisi (halk hekimliği, halk veterinerliği, halk meteorolojisi, halk botaniği vs.), halk takvimi, zanaatlar ve el sanatları, halk giyim kuşam ve

⁸ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Abdülkadir Karahan, "Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Temi", *Divan Şiiri Üzerine Metinler*, haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, 1999, s. 147-152.

⁹ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Abdulhamîd Yûnus, *Mukaddime fi'l-Folklor*, Kahire, 1976.

¹⁰ Abdullatîf el-Burğûsî, "el-Folklor ve't-Turâs", *Âlemu'l-Fikr*, sy. XVII, Küveyt, 1986, s. 93-94.

¹¹ Abdullatîf el-Burğûsî, a.g.m., s. 93

süslenmesi, halk mimarisi, halk ekonomisi, halk mutfağı (yiyecekler, içecekler ve hazırlanmaları) gibi birçok kültür konusu girmektedir.¹²

Bir toplumda yaşayan insanlar ve alışkanlıkları, söylene gelen türkü, masal, fıkra, atasözü, bilmece, tekerleme, efsane, koşuk, oyun, dans gibi varlıkları inceleyip, o topluluğun yaşayış ve duygusunu anlamaya çalışan bir bilim, başka bir deyimle halka ait her şeye folklor denilebilir. Özet olarak folklor için; "halk geleneklerini, âdetlerini, inançlarını, efsanelerini, edebiyatlarını inceleyen bilim dalıdır"¹³ şeklinde genel bir tanım yapabiliriz.

Fıkranın Folklor İçindeki Yeri:

Arapçadan alınan ve folklorun içinde geniş bir yer tutan "fıkra" kelimesi, Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarından olan *Örnekleriyle Türkçe Sözlükte*, "kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü küçük hikâye, anekdot, kıssa; gazete ve dergilerde günlük konuları ele alıp yorumlayan kısa yazı türü; kanun maddelerinin kendi içlerinde satır başlarıyla ayrıldıkları ufak bölümlerden her biri; herhangi bir yazının satır başından öteki satır başına kadar devam eden ve kendi içinde anlamca bir bütünlük oluşturan bölümü, paragraf; omurga kemiği" anlamında kullanılmıştır.¹⁴

Bir başka sözlükte "fıkra" kelimesi, "yazıda bahis, paragraf, kanun maddelerinden bir kısım, kısa haber, küçük hikâye, omurga kemiklerinden her biri, bent, kıssa, gazetelerde günlük hadiselerin kısaca yazılmış şekli" anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁵

Bizi burada asıl ilgilendiren ve çalışmamıza konu olan anlamı şüphesiz "kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü küçük hikâye, anekdot, kıssa" olarak tanımlanan ilk anlamıdır.

Sözlü edebiyat türleri arasında fıkra, kendine özgü kompozisyonu ile ötekilerden ayrılır. Anlatım sırasında, kelimelerin seçimi, tasvir biçimi, diyalog çatısı, konu seçimi ve hedef belirlemesi, ona küçük hacimli kompozisyonu içinde bu farklılığı kazandırır. Fıkra, bu özellikleri ile sadece sözlü anlatım, konuşma ve sohbet durumlarında değil; aynı zamanda, yazılı anlatım, türleri arasında kendine yer açan ve bu alanda kullanımının gerekliliğini kabul ettiren bir kompozisyon yeterliliğine sahiptir. Anlatım kompozisyonunun özellikleri, yüklendiği görevlerin çeşitliliği ve çekiciliği, konuların gerçek hayat sahneleri ile olan bağı, ifade etkinliği, ona, her durumda başvuru açısından bir vazgeçilmezlik, kullanım gücü, varlığını korumada süreklilik dinamikmi kazandırmaktadır. Edebiyatın her iki anlatım geleneği içinde fıkra türünün kendine yer

¹² Nail Tan, *Çocuklarımıza Folklor Hazinemizden Seçmeler*, Ankara, 1986. s. 5-6.

¹³ Erman Artun, *Tekirdağ Folklor Araştırması*, İstanbul, 1978, s. 3,

¹⁴ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB Yayınları, İstanbul, 2000, II, 916.

¹⁵ Abdullah Yeğin, v.dğr., *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, İstanbul, 1987, s. 279.

açmasıın sebebi, bütün bu özellikleri ve yetenekleri kompozisyonunda korumasından kaynaklanır.¹⁶

Arapçadan alındığını söylediğimiz fıkra kelimesinin bu dilde yazımı فِقْرَة şeklinde. فِقْرَة kelimesi cüz, parça, bölüm ve omur anlamlarında kullanılmaktadır. Bir başka deyişle bölmek vb. anlamlara gelmektedir.¹⁷

Kâşgarlı Mahmud'un (öl. XI. yy. sonları) "kug" sözcüğü ile karşıladığı fıkra, batı Türkçesinde "hikâye, masal, kıssa, nükte, mizah, latife" gibi adlarla anılmaktadır. Kırım'da, Kazan'da, Türkmenistan'da, Özbekistan'da ve Uygurlar arasında "latife" sözcüğü yaygındır. Kazaklar'da "ertegi", "aniz", Türkmenler'de "yomak", "değişme" ve "sorta söz" gibi deyimlere rastlanır.¹⁸

Fıkra kelimesi aslında oldukça yeni bir kelimedir. Tanzimat'tan sonra Batı tesirinde meydana getirilen kelime, tiyatro eserlerinde perdenin ayrıldığı bölümlerden biri ve Edebiyat-ı Cedîde devrinde "küçük hikâye", "kronik" anlamlarında kullanılmıştır.¹⁹ Türkiye Türklüğü edebiyatında fıkra XIX. yüzyıl sonlarına doğru görülmeye başlar. Latife sözünün yanı sıra fıkra sözünün de edebiyatımızda görülmesi büyük bir ihtimalle, tercüme yolu ile olmuştur ve Batı'da bu tür kompozisyonları ifade etmek için kullanılan "anecdote" sözünü karşılamıştır.²⁰

Türkçe fıkra kelimesinin karşılığında günümüz Arapçasında نادرة "nâdire" kelimesi kullanılmaktadır. Nâdir olan şey, az bulunan ve başkalarından farklı olan şey demektir. Falan "zamanın nâdiresi"dir. Yani söylendiği çağda bunun bir benzeri yoktur. "Nâdir oldu"; söylenti ciddi ve fesahatli olup, başka bir açıdan garip ve alışılmamış oldu demektir. Falan bize "teneddür ediyor", demek yani "bize nâdireler ve fıkralar anlatıp, şaka yapıyor"²¹ demektir.

Belki Cuhâ veya Hoca ve benzerlerinin söylediklerini Arapçada "nâdire" kelimesi ile betimleyenler, onların normal davranıştan uzaklaşıp şaka ve güldürü davranışı sergilediklerini ifade etmek istemişlerdir. Fıkralardaki hususiyetler, güldürmeleri ve tebessüm ettirmeleri bakımından diğer ifade ve davranışlardan ayrıldığı için, tuhaf ve hayrete düşüren şey, alışılmamış söylenti ya da yabancı davranış anlamına gelen nâdire kelimesi ile ifade edilmiştir.²²

¹⁶ Dursun Yıldırım, "Fıkra", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, III, 332.

¹⁷ el-Cevherî (İsmâil b. Hammâd), *es-Sihâh*, nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr, Beyrut, 1979, II, 782-783, فِقْرَة mad.

¹⁸ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, 1981, s. 623.

¹⁹ Elçin, *a.g.e.*, s. 623.

²⁰ Yıldırım, *a.g.m.*, III, 332.

²¹ el-Cevherî, *a.g.e.*, II, 825, ندر maddesi.

²² Abdussettâr Ahmed Ferrâc, *Ahbâru Cuhâ*, Kahire, 1980, s. 57.

Nitekim bu H. II. yüzyıldan itibaren bu adda bazı Arapça kitapların yazıldığını görmekteyiz. Ebû Zeyd el-Ensârî/Saîd b. Evs b. Sâbit (öl. 215/830), yazmış olduğu *Kitâbu'n-Nevâdir* adıyla meşhur *en-Nevâdir fi'l-Luga* adlı hem nesir hem de nazım şeklinde yazılan eserinde, bedevîlerden duyduğu bazı recezleri, garip lafızları ve el-Mufaddal ed-Dabbî'den (öl. 178/794) öğrendiği nâdir şiirleri toplamıştır.²³

Daha önceleri de fıkra kelimesine yakın anlamları bulunan birçok kelime kullanılmıştır. Bazı zamanlar "fıkra" ile eş anlamlı kullanılan bu kelimeler, bazen de "şaka-eğlence-ilgi çekici olay-nâdir olan şey-kelime oyunu-gülünçlük-komiklik-anekdot-nükte-nükteli hikâye" vb. anlamlarda kullanılmışlardır. Nitekim bunlar arasında فكاها "fukâhe", طرفة "turfe", ملحَة "mulha", نكتة "nükte", مزاح "mizâh-muzâh" gibi kavramları sayabiliriz.

Yine eski kaynaklarda bu anlamda لطيفة "latîfe" kelimesine de rastlamaktayız. Bu bağlamda XV-XVI. asırlarda yaşayan ve latifeleri ve tarih eserleri ile tanınan Basîrî'nin (öl. 941/1534-35) *Letâif* adlı bir eseri bulunmaktadır.²⁴ Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede (öl. 1113/1701-02) de Ubeyd-i Zâkânî'nin (öl. 771/1371) *Risâle-i Dilgüşâ*²⁵ adlı eserini *Letâifnâme* adıyla Türkçeye çevirdi.²⁶ Dolayısıyla burada fıkra kelimesinin latife ve letâif tabirleriyle ifade edildiğini görmekteyiz.

Türk seyahat edebiyatçısı, XVI. asırda yaşayan Evliya Çelebi (öl. 1095/1684) ise "şaka" kelimesini benimsemiştir. Tarihçiler ona *Şakanâme* adlı bir kitap atfetmektedirler. Fakat bu kitabın günümüze kadar geldiğine dair bir bilgi yoktur.²⁷

Fıkraların Halk Arasında Yayılması ve Bu Alanda Yazılan Eserler

Yukarıda adı geçen eserlerden fıkraların bir kısmının aynı zamanda tercüme yoluyla halktan halka nakledildiğini görmekteyiz.

Ayrıca Türkçe birtakım fıkraların Arapçaya çevrildiği fakat Arapçadan Türkçeye fıkraların çevrildiğine dair henüz yeterince bir bilgi olmadığını söylemek mümkündür.²⁸

²³ Abdussettâr Ahmed Ferrâc, *a.g.e.*, s. 57; Hüseyin Elmalı, "Ebû Zeyd el-Ensârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, X, 270-271; Nevâdir konusunda daha fazla bilgi için bk., İsmail Durmuş, "Nevâdir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXXIII, 29-30.

²⁴ Haluk İpekten, v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimleri Sözlüğü*, Ankara, 1968, s. 68; Mehmet Çavuşoğlu, "Basîrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, V, 105-106.

²⁵ *Risâle-i Dilgüşâ* hakkında geniş bilgi için bk. Hasan Çiftçi, *Ubeyd-i Zâkânî; Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1996, s. 60-62.

²⁶ İpekten, *a.g.e.*, s. 11; Altunel, İbrahim, "Latife", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, XXVII, 109.

²⁷ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1971, II, 688.

²⁸ Abbâs Mahmûd el-Akkâd, *Cuhâ ed-Dâhik ve'l-Mudhik*, Mısır, 2005, s. 122-123. Bu konuda örnek olarak Hikmet Şerîf et-Tarâbulusî'nin Türkçeden *Nevâdir Cuhâ'l-Kubrâ* (Mısır, 1998) adıyla çevrilmiş olan eserine bakılabilir.

Belki bazı fıkralar Farsça yoluyla iletilmiş olabilir. Nitekim *Kelîle ve Dimne* gibi bazı edebî eserlerin Farsça yoluyla Arapçadan Türkçeye aktarıldığını bilmekteyiz.²⁹

XX. asır başlarına kadar letâifnâme ve fikarât adı verilen yazma ve basma kitaplarda tarihî şahsiyetlere, konulara ve tiplere göre sınıflandırılarak bugüne kadar gelen fıkralar, bütün Türk boylarında, türlü ağız ve lehçelerde, sözlü gelenekte kısalığı sebebiyle hafızalarda kalma ve yayılma kudretini sürdüren eserlerdir.³⁰

Tanzimat Devri'nin diğer dikkate değer bir nesir çeşidi "mizahî nesir"dir. Bu nesrin kuvvetli temsilcilerinden biri olan Ali Bey (öl. 1899), zeki buluşmaları ve Nasrettin Hoca'dan beri sürüp gelen tarihî, ananevî Türk zekâsının yeni bir görünüşü mahiyetindeki satirik esprileriyle dikkati çeker. Ali Bey, Tanzimat'tan sonra 1870 yılında Teodor Kasab (öl. 1905) tarafından haftada üç gün olarak bu topraklarda çıkarılan Osmanlı Devleti'nin *Diyojen* isimli ilk mizah mecmuasında uzun müddet hemen hemen tek başına çalışmış ve devrin içtimaî hatta siyasî hayatını karikatürize eden mizahî makaleler yazmıştır.³¹ Aynı muharririn *Lehçetu'l-Hakâyık* adını verdiği mizahî lügat kitabı ise:

Akça	:	Milyon Tohumu
Bahşış	:	İhsân-i cebrî (zoraki bağış)
Cüce	:	Büyük adamların yakından görünüşü
Timsah	:	Tohuma varmış kertenkele
Şiir	:	Darası alınmış söz
Âlim	:	Bir şey bilmediğini bilen
Kabuk	:	Libâs-ı eşcâr (ağaçların elbisesi)
Moda	:	Maymunların mabudu
Neş'e	:	En doğru feylosofluk, örneklerinde görüldüğü gibi,

kelimelerde bulunan zarif, bilgi, zekâ ve tecrübe mahsulü karşılıklarla Türk edebiyatında haklı bir sevgi uyandırmıştır.³²

Edhem Pertev Paşa'nın (öl. 1872) *Av'avename'si* de muhavere tarzında yazılan mizahî nesrin ilk kuvvetli örneklerindedir. Lisânı yine sade, nükteli ve içneleyicidir.³³

Namık Kemal'in (öl. 1888) *Diyojen*'deki yazıları, Ziya Paşa'nın (öl. 1880) *Zafername Şerhi* devrin nesirle mizah yazılarının karakteristik örneklerindedir. Bununla beraber, Tanzimat mizahını Ali Bey'in tek başına daha kuvvetli temsil ettiğini söylemek yerinde olur.³⁴

²⁹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Abdulaziz Avadallah, *Arap ve Türk Dillerinde Kelîle ve Dimne* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahire, 1985.

³⁰ Elçin, *a.g.e.*, s. 625.

³¹ Ziyad Ebüzziya, "Diyojen", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, IX, 479-480.

³² Banarlı, *a.g.e.*, II, 977-978.

³³ Edhem Pertev Paşa hakkında daha fazla bilgi için bk. Faik Reşat, *Eslâf*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, tsz., s. 327-331.

³⁴ Banarlı, *a.g.e.*, II, 998.

Bu devrin mizahî nesrinde umumiyetle amiyane ve lâubali bir lisan kullanılması, yeni Türk edebiyatında mizahın iyi anlaşılmadığını gösterir. Türk satir zekâsının birer şaheseri olan Nasrettin Hoca hikâyeleri ile hür Bektaşî fıkralarındaki kısa, keskin, kaliteli ve bilhassa edebî nüktelere, yeni mizahın zoraki ifadelerinde, aynı kuvvetle rastlamak kolay değildir.³⁵

Bu alanda yazılmış kitaplar sayılamayacak kadar çoktur. Söz söyleme konusunda zengin bir millet olduğunu bildiğimiz Araplar her zaman ve mekânda nevâdir söylemekten geri durmamışlardır. Nitekim “ilmu'l-kelâm” Araplar arasından çıkmış bir ilim dalıdır.³⁶ Her ne kadar bugün onunla itikadî bir ilim adlandırılrsa da, bu ilim dalındaki derin tartışma ve mantık yürütmeler dikkate alındığında bu adın söz konusu alandaki söz söyleme gücünün gerekliliğinden yola çıkılarak konulmuş olduğunu söylemek çok da akıl dışı bir yaklaşım değildir.³⁷

Fıkraların Derlenmesi:

Yıllar boyunca Arapların fıkraları toplamaya önem verdiklerini biliyoruz. Bazı insanlar çok eski dönemlerde fikra söyleyenlerin yanlarına gidip onların bu fıkralarını alıyorlarmış. Bazen bunun için para dahi ödüyorlarmış. Nitekim Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (öl. 207/823) anlattığı şu hadise bunun kanıtıdır. el-Ferrâ, İbn Derrâc et-Tufeylî isimli birinden bir dirheme karşılık 30 fikra aldığını söylemektedir. İyi bir fikra verilmediğinde onu saymadığını anlatan el-Ferrâ, bunun üzerine ed-Derrâc'ın kendisine fıkraları seçerek almak istediği takdirde bir dirheme karşılık sadece on fikra anlatabileceğini söylediğini aktarmaktadır.³⁸

Edebiyat kitapları çok sayıda fıkralarla doludur.³⁹ Fikra konusunda Araplar arasında birçok isme rastlamaktayız. Bunlar arasında eş-Şa'bî (öl. 106/725), Muzebbid el-

³⁵ Banarlı, *a.g.e.*, II, 998.

³⁶ Ahmed Abdulmecid, *Rihle Maa'z-Zurefâ*, Kahire, 1976, s. 166.

³⁷ Kelime'nin çoğulu olan kelâm, sözlükte “yaralamak, etkilemek” anlamındaki kelm kökünden türemiş bir isim olup “bir fikri tam olarak anlatan söz” demektir. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Kelâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, XXV, 196. Kelâm sözlükte “söz, deyiş, hat ve işaret” gibi anlamlara gelmektedir. Sesle ifade edildiğinde lafz veya kavî; yazıyla ifade edildiğinde hat veya kitabet; işaretle ifade edildiğinde ise remz veya resm adını alır. Bk. Fikret Karaman, v.dğr., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 370, Ankara, 2006. Yine Bazı eserlerde bu ismin bu alanda söz söyleme gücünden kaynaklanarak verildiğine işaret edilmekte ve bu ilme kelâm denilmesinin sebebi şöyle izah edilmektedir: “Nasıl ki mantık ilmi, felsefi konularda kişiye söz söyleme kabiliyeti, gücü kazandırıyor, kelâm ilmi de dinî konularda söz söyleme ve onları ispat etme kudreti kazandırır”, yani söze fazlasıyla muhtaç olmasından dolayı bu ilme kelâm ilmi denmiştir. Bk. Şerafettin Gölcük,- Süleyman Toprak, *Kelâm*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988, s. 12-13; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, İstanbul, 1985, s. 55.

³⁸ Abdussettâr Ahmed Ferrâc, *a.g.e.*, s. 34.

³⁹ Bu konuda daha fazla bilgi ve örnek için bk. İbn Hicce el-Hamevî, *Semerâtu'l-Evrâk fi'l-Muhâdarât*, Kahire, 1379; İbnu'l-Cevzî, *Ahbâru'l-Hamkâ ve'l-Muğaffelîn*, Kahire, 1983; el-Câhiz,

Medenî (öl. 141/759), Eş'ab (öl. 154/771), Ebû Nuvâs (öl. 195/811), Ebu'l-İber (öl. 207/823), İbnu'l-Gassâs (öl. 321/933), Ebû Ca'fer, Ebû Habîb ve daha birçokları sayılabilir.⁴⁰

Yine Araplar arasında şaka öğreten muallimler vardı. Ebu'l-İber de bunlardan biriydi. Birçok insan şaka öğrenmek için ona yönelmekte, o da bu konuda öğrenilmesi gereken ilk şeyin, öğrenilenleri tersine çevirmek olduğunu söylemektedir. Örneğin sabah vakti "iyi akşamlar", gece ise "günaydın" demek gibi.⁴¹

Türk edebiyatında ise başta Nasrettin Hoca olmak üzere birçok fıkra kahramanının ürünleri çeşitli kitaplarda yayınlanmış ve Abbâs Mahmûd el-Akkâd'ın da dediği gibi bunların birçoğu Arapçaya çevrilmiştir. Yine isimlerini zikrettiğimiz birçok mizah kahramanının fıkraları halk arasında dolaşarak yayılmış ve bunlar büyük ölçüde derlenerek yeni nesillere aktarılması sağlanmıştır. Nitekim günümüzde de bu konuda gerek meşhur zevatın anekdotları gerek yöresel orijinli fıkralar zaman zaman derlenerek yayınlanmaktadır.

Fıkra Tipleneleri:

Coğrafya değiştiğçe, fıkralar gibi, fıkra tipi adlandırmalarının da değişmesi, mizah dünyasında bilinen tabîî gelişmelerdir. Doğu kültüründe *Hoca* tipinin adlandırılması bu farklılaşmanın başında gelmektedir. Hoca tipinin benzerlerinin İslâm coğrafyasında; Arap ülkelerinde *Cuhâ*; İran'da; *Cuhî*, *Molla Nasıruddin*, *Molla Dü-Piyaza*, *Şeyh Behlûl*, *Molla Müşfik*; Müslüman Hindistan'da *Birba*; Endonezya, Malaya'da, *Pak Pandır*, *Pak Kadok* adlarıyla karşılandığı bilinmektedir.⁴² Hoca tipi değişik adlandırmalarla, Suriye, Mısır, Fas, Cezayir ve diğer Arap ülkelerinde de yaşatılmaktadır. Aynı şekilde, Hoca'nın Romen halk hikâyelerinde *Papelea*, *Pecâlâ*, *Hapilea*⁴³ veya Bulgaristan'da *Tilki Peter* veya *Kurnaz Peter* olarak görülmesi bu tipin değişik coğrafyalardaki gezinmeleridir.⁴⁴

Doğu kültüründe fıkra benzeri anlatma tipleri, birbirine benzer özelliklerle tasvir edilmişlerdir. Bu tipler, *mecnun*, *meczip* ve *divane*, *felsefî bir deliliğe sahip olan*,

Kitâbu'l-Buhâlâ, I, Kahire, 1939; Dâvûd el-Antâkî, *Tezyînu'l-Esvâk bi-Tafsîli Eşvâki'l-Uşşâk*, Mısır, 1319; Şihâbuddîn el-İbşihî, *el-Mustatraf fî Kulli Fennin Mustazraf*, Kahire 1952; el-Husrî, *Zeyl Zehri'l-Âdâb*, Kahire, 1353.

⁴⁰ Abdussettâr Ahmed Ferrâc, *a.g.e.*, s. 34-56.

⁴¹ Abdussettâr Ahmed Ferrâc, *a.g.e.*, s. 34.

⁴² Metin Akkuş, "Doğu Kültüründe Nasreddin Hoca Tipinin Benzerleri", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 7, Bişkek, 2003, s. 57.

⁴³ Akkuş, *a.g.m.*, s. 57.

⁴⁴ Mustafa Duman, "Bulgaristan'daki Nasrettin Hoca ve Kurnaz Peter", *Yedi İklim* (Nasrettin Hoca Özel Sayısı), c. 14, sy. 138-139 (Eylül-Ekim 2001), s. 53-63.

*her akıldan daha akıllı, keskin zekâya sahip, ama dış görünüşleriyle saf ve deli olarak algılanan yetenekli kişilerdir...*⁴⁵

Yine bu kişiler somut ve biyografisi bilinen kişilerden ziyade büyük bir kısmı efsanevî şahıslardan oluşur. Bu şahıslar İslâm kültüründe: *Behlûl, Ebleh, Cuhâ/Cuhî, Talhak, Ayaz, Nasreddin Hoca, Bektaşî* ve benzerleridir. Söz konusu tipler, daha çok fıkra ve latifelerde birer kahraman ve halk filozofu rolünü üstlenirler.⁴⁶

Fıkra Tiplerinde Nasrettin Hoca ve Cuhâ Örneği:

Yukarıda fıkra teriminden bahsedince, aktardığımız değişik kültürlerdeki yansımalarına da dikkate aldığımızda, aklımıza gelen ilk şahsiyetin Nasrettin Hoca olması kaçınılmazdır. Nasrettin Hoca fıkraları yüzyıllardır Türkçe ve Arapça konuşan toplumlar arasında bilinmektedir. Hem Türklerde hem de Araplarda Hoca ya da Cuhâ kişiliği büyük saygıyla karşılanır.

Türklerde Hoca, yüzyıllar boyunca Türk halkının zenginleştirdiği fıkralarıyla, Türk esprisinin en kuvvetli üstadıdır.⁴⁷

Cuhâ ve Hoca adları arasındaki benzerlik ilk bakışta göze çarpar. Kim bilir belki de bu benzerlik sebebiyle Arapların Cuhâ'sı ve Türklerin Hoca'sı arasında çok karışıklıklar olmaktadır. Agâh Sırrı Levend (öl. 1978), Türklerin Nasrettin Hocasıyla Arapların Cuhâ'sı arasındaki benzerliklerin incelenmeye değer olduğuna değinmektedir.⁴⁸ Yeterli olmasa da bu alanda bazı araştırmalar yapılmıştır.⁴⁹

Hoca kelimesi Farsça asıllı olup Türkçede de geniş ölçüde kullanılmaktadır. Türkçede çok eski dönemlerden beri bilinen bu kelime Osmanlıca خواجه şeklinle yazılmaktaydı. "Muteber zat, hane sahibi, aile reisi, efendi, molla, üstat, muallim"⁵⁰ anlamlarında kullanılan bu kelime aynı zamanda "medresede yetişip sarık saran, cübbe

⁴⁵ Hasan Çiftçi, "Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah", *Atatürk Üniversitesi TAED*, sy. 10, Erzurum, 1998, s. 150.

⁴⁶ Çiftçi, a.g.m., s. 139-162.

⁴⁷ Tuncer Gülensoy, *Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, 1978, s. 157.

⁴⁸ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1973, I, 48.

⁴⁹ Örnek olarak bk. Huseyn Mucîb el-Mısrî, *Fî'l-Edebi'ş-Şa'biyyi'l-İslâmiyyi'l-Mukârin*, Kahire, 1980, s. 15-60; Muhammed Receb en-Neccâr, *Cuhâ el-Arabî*, Küveyt, 1978, s. 17-69; Abbâs Mahmûd el-Akkâd, *Cuhâ ed-Dâhik ve'l-Mudhik*, Kahire, 1980, s. 142-148; Abdussettâr Ahmed Ferrâc, a.g.e., s. 3-30, Halîl Hannâ, *Nevâdir Cuha'l-Kubrâ*, Kahire, 2005, s. 3. Ayrıca bu alanda Türkiye'de de çok sayıda makale yayınlanmıştır. Örneğin *Yedi İklim* dergisinin Eylül-Ekim 2001 sayısı Nasrettin Hoca özel sayısı olarak çıkmıştır. Bu sayıda Hoca ve dünyadaki benzerleriyle alakalı çok sayıda makaleye yer verilmiştir. Bk. Yakup Civelek, "Ortak İslâm Kültürünün Bilge ve Mizahî Kahramanı Cuhâ el-Arabî: Arapların Nasreddin Hocası", *Yedi İklim*, (Nasrettin Hoca Özel Sayısı), c. 14, sy. 138-139 (Eylül-Ekim 2001), s. 121; Akkuş, a.g.m., s. 57; Hüseyin Tural, "Cuhâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, VIII, 82.

⁵⁰ Ali Seydî, a.g.e., s. 428.

Cohâ ya da Cuhâ kelimesine baktığımızda bu kelimenin Arapçada alışılmamış adlardan biri olduğunu ve dilcilerin bu kelimenin anlamında ittifak etmediklerini göreceğiz. *el-Kâmûsu'l-Muhît* sahibi "onu cehv etti" yani "onu kesti" anlamında kullanmıştır. Cohâ, Ebu'l-Gusn Duceyn b. Sâbit'in unvanıdır. "Cahî" olan kimse, "namazını iyi kılan kimse" anlamındadır.⁵⁴ *Akrebu'l-Mevârid* sözlüğüne göre "Cehî" addır. Başka kaynaklarda bu şekli bulamamaktayız. Bu sadece adamın adıdır. el-Fîrûzâbâdî (öl. 816/1414) *el-Kâmûsu'l-Muhît*'de bu kelimenin anlamını çok zekâ sahibi, namazını düzgün kılan kişi olarak aktarmaktadır.⁵⁵

Hoca –ya da Cuhâ- kişiliğinin hayatı hakkındaki bilgiler çok karışıktır. Öncelikle Arapların Cuhâ'sına bir göz atalım. Bu konuda elimize ulaşan ilk bilgiyi Câhiz'in (öl. 255/869) *el-Kavl fi'l-Biğâl* (katırlar hakkında konuşma) adlı eserinden alabiliriz. Kitapta Cuhâ hakkında bir nâdire (fıkra) bulunmakla birlikte hayatından söz edilmemektedir.⁵⁶ Buradan Cuhâ'nın o dönemlerde çok meşhur olduğu için hayatı hakkında fazla bilgiye yer vermenin lüzumsuz olduğu anlamı çıkarılabilir.

Bu konuda *es-Sihâh*'ta bir işaret bulunmaktadır. *es-Sihâh*'ın sahibi el-Cevherî (öl. 393/1003), asıl adının Ebu'l-Gusn, künyesinin ise Cuhâ olduğunu bildirmiştir.⁵⁷ Fakat eserin neşredeni bu kişinin el-Cevherî'nin sandığı gibi Cuhâ olmadığını, Duceyn b. Sâbit b. Sâbit adında biri olduğunu dipnotta aktarmaktadır.⁵⁸

İbnu'n-Nedîm (öl. 385/995) ve el-Âbî (öl. 422/1030) gibi edebiyat tarihi ya da antolojisi yazarlarının kitaplarında, az çok Cuhâ hakkında bilgiler gelmiştir. Bu bilgilere göre Cuhâ'nın Abbasî halifesi el-Mehdî (öl. 169/785) ve Abbasî Devletinin kurulmasında önemli rol sahibi olan ünlü komutan Ebû Muslim Horasânî (öl. 127/745) gibi büyük

⁵¹ *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 2005, s. 896.

⁵² Yeğîn, *a.g.e.*, s. 384.

⁵³ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB Yayınları, İstanbul, 2000, II, 1270.

⁵⁴ el-Fîrûzâbâdî (Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut, tsz., جحى mad., IV, 312.

⁵⁵ el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, IV, 31, جحى mad.; Huseyn Mucîb el-Mısrî, *a.g.e.*, s. 17-18.

⁵⁶ el-Câhiz, *el-Kavl fi'l-Biğâl*, nşr. Charles Pellat, Kahire, 1955, s. 36.

⁵⁷ el-Cevherî, *a.g.e.*, VI, 2173, غصن mad.

⁵⁸ el-Cevherî, *a.g.e.*, VI, 2173, غصن mad. dipnot metni.

kişilerle karşılaştığını biliyoruz. Bu bilgiler Cuhâ'nın yüz yaşından daha uzun süre yaşadığı konusunda bize ışık tutmaktadır.⁵⁹

Cuhâ adının Araplar arasında çok yaygın olarak bilinmesinin en önemli kanıtı bu sözün darbı mesellerde yer almasıdır. el-Meydânî, (öl. 518/1124), *Mecma'u'l-Emsâl*'de Araplar arasında çok yaygın olan "أحمق من جحا" (Cuhâ'dan daha ahmak) darbı meseline yer vermiş ve "ومن حمقه" (onun ahmaklıklarındandır) şeklinde söze başladığı birçok fikrasını aktarmıştır.⁶⁰

Bu yaklaşım Cuhâ'nın Araplar arasında –akılsız, sersem, şaşkın veya anlayışsız bir adam- olarak bilindiği anlamına gelmektedir. Bu sıfatlar ilk bakışta kötü olarak algılansa da birçok Arap eleştirmenine göre Cuhâ akıllı biridir ve yıllarca birçok insanı güldüren bu kişiye çok sayıda rivayet ve bazı bilimler de nispet ettirilmiştir.⁶¹

Arapların Cuhâ'sı gibi Türklerin Hoca'sının hakkında da bilgiler çok net değildir.

Trabluslu Hikmet Şerif Bey, Ziya Bey'in *Konya'da Seyahatname* adlı kitabından naklen bu konuda şu bilgilere yer vermektedir: "*Konya şehrindeki Hoca'nın türbesine bir ziyaret yaptım. Anıtta 'bu 386 H. senesinde ölen rahmetli Nasreddin Hoca'nın türbesidir' yazısını okudum. Bu tarihi okuduktan sonra şaşkırdım. Çünkü şeyh 386 senesinden sonra ölmüştür. Sonunda anladım ki bu tarih ters taraftan yazılmıştır. Doğrusu 683 H. senesidir (yani milâdî 1284-85). Bu yanlışlık ya kitabeyi yazanın bilgisizliği veya Hoca'nın mizahî yapısına ithafen şaka yapmak istediğinden kaynaklanmıştır.*"⁶²

Ne var ki gerek Türk gerek Batı kaynakları anıtta böyle bir hata olacağını düşünmemişler ve önceki tarihi doğru olarak saymışlar, kitaplarında da ona yer vermişlerdir. Dolayısıyla hocanın yaşadığı tarih XIII. yüzyıl olarak kayıtlara geçmiştir.

Oysa hocanın fıkralarını incelendiğinde bu tarihin yanlış olduğu açıkça görülür. Bu fıkralara göre Hoca birçok tarihî şahsiyetle karşılaşmıştır. Örneğin Timurlenk (öl. 807/1405), Orhan Gazi (öl. 761/1360), I. Murat (öl. 791/1389), Beyazıt (öl. 805/1402) ve ayrıca Selçuklu Sultanı Alâeddin (öl. 633/1237) ile karşılaşmasına yer verilmektedir.⁶³

Abbâs Mahmûd el-Akkâd (öl. 1964) burada iki şeyin akla geldiğini ifade etmektedir. Ya Hoca'nın ölüm tarihindeki tespitte tarihçiler yanlışlık yaptılar, ya da Timurlenk vb. tarihî şahsiyetler Nasrettin Hoca'nın kişiliğine benzer başka kişilerle

⁵⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire, 1348, s. 435; el-Âbî, *Nesru'd-Devr fi'l-Muhâdarât*, Mısır, tsz., s. 571.

⁶⁰ el-Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, Kahire, 1977, I, 396.

⁶¹ Muhammed Altuncî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-Mukârin*, Halep, 1972, s. 73-74.

⁶² Hikmet Şerif, *Nevâdir Cuhâ'l-Kubrâ*, Mısır, 1998, s. 18-19.

⁶³ Muhammed Receb en-Neccâr, *a.g.e.*, s. 48.

karşılaştılar, fakat karşılaştıkları kişiler hakkında anlatılan rivayetler, Hoca'nın meşhur olması sebebiyle tarih içinde zamanla Hoca'ya nispet ettirilir oldu.⁶⁴

Tabii ki hocanın ölümünden sonra bu fıkralar çoğalmıştır. Türk halkı arasında yaygın olan fıkraların pek çoğu Nasrettin Hoca'ya yakıştırılmıştır. Kim bilir belki hoca Timur'la aynı dönemde yaşamadığı halde Türk halkı onu Timur'la yan yana getirmiş ve böylece Timur'dan intikam almak istemiştir.

Son araştırmalar Hoca'nın Eskişehir'de, Sivrihisar'a bağlı Hortu Köyü'nde 605/1208 yılında doğduğunu, Anadolu Selçukluları zamanında yaşadığını ve 683/1284-85 yıllarında Akşehir'de öldüğünü göstermektedir.⁶⁵

Hoca ilk bilgileri babasından aldı. Ondan Arapça ve din bilgisini öğrendi. Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi. Daha sonra Seyyid Hacı İbrâhim ve Seyyid Mahmud Hayranî'den ders aldı. Konya'ya geldiğinde medreseye devam ederek öğrenimini tamamladı.⁶⁶

Babası gibi o da Sivrihisar ve Akşehir'de hocalık ve imamlık yaptı. Müderrislik de yapan Hoca Akşehir'i sevdiği için burada evlendi.⁶⁷ Bir oğlu ve bir kızının olduğu bilinmektedir.⁶⁸

Hatununun da onun gibi akıllı olduğu söylenir. *Saltuknâme*'de şöyle bir rivayet anlatılır: "Bir kişi Nasrettin Hoca'nın evine geldi. Fakat onu bulamadı. Hatununa: Hoca nerede? Diye sordu. Sivrihisar veya Karahisar'a gitti diye cevap verdi. Bu kişi Hocanın eşinden nasihat almak istediğinde ona şu öğütleri verdi: Bu dünyada fasık, facir, fasit ile alâka eyleme. Kendine ve malına güvenme. Avratlarla maslahatta mesuret edip onlara raz verme. Dilinden tevbe ve istiğfarı koma. Allah'tan korkup Resulünden utan. Ahiret için bunda iyi iş edeyi..."⁶⁹

Önceki rivayetlere göre Hoca ve ailesi âkil kişiler idiler. Onlardan birçok kişi hikmet aldı.

Arapların Cuhâ'sı da dindar bir adamdı. Onu da halk velilik mertebesinde yüksek bir rütbeyle anmıştır. Hazır cevaplılığı ve yaşayışındaki garipliklerle ün yapmıştır.⁷⁰

Gerek Hoca, gerek Cuha'nın karakteristik özellikleri irdelendiğinde din ve ilmin bir arada görüldüğü dikkati çekecektir. Bir başka deyişle hoca olarak nitelenen kişinin dindar, bilgin ve saygın bir adam olması gerekir.

⁶⁴ Abbâs Mahmûd el-Akkâd, *a.g.e.*, s. 123-124.

⁶⁵ Tan, *a.g.e.*, s. 119.

⁶⁶ Tan, *a.g.e.*, s. 119.

⁶⁷ Gülensoy, *a.g.e.*, s. 157.

⁶⁸ Tan, *a.g.e.*, s. 119.

⁶⁹ Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İstanbul, 1964, s. 316-318.

⁷⁰ Muhammed Receb en-Neccâr, *a.g.e.*, s. 37.

Nasrettin Hoca'nın en eski fıkrasının yazılı şeklinin ise Lâmi'î'nin (öl. 938/1532) *Letâif* adlı eserinde geçtiği anlaşılmıştır.⁷¹

Kısacası Hoca'yı, Türk ve Arap mizahının hem güldüren hem de düşündüren en büyük halk filozofu olarak saymak mümkündür. Onu daha iyi anlamak için burada birkaç fıkrasına yer vermekte yarar görüyoruz:

Hoca'ya sormuşlar:

— Cenaze yürütülürken tabutun önünde mi yürümeli, ardında mı, sağında mı gitmek daha sevap solunda mı?

Cevap vermiş:

— İçinde gitmeyin de neresinde giderseniz gidin!⁷²

Bir gün Hoca eşeğinin üstünde oğlu yaya olarak köye dönüyorlarmış.

Onları bu durumda gören köylüler, "Şu hâle bak, koskoca adam eşeğe binmiş, küçük sabiyi peşinden yayan yürütüyor. Günah değil mi?" diyorlarmış.

Bunun üzerine Hoca eşekten inmiş, oğlunu bindirmiş, yürümeye başlamış.

Biraz sonra başka görenler ve Hoca'yı tanıyanlar "Ah hocam, sen bu hâlinle yayan yürüyeceksin, aslan gibi oğlan eşeğe binecek. Hiç olur mu Allah da kul da bunu kabul etmez" demişler. Hoca bakmış olacak gibi değil bu kez oğluyla birlikte eşeğe binmişler, gitmeye başlamışlar. Önlerine çıkan biri, "yahu siz de hiç mi insaf yok, şu hayvanın hâline bakın. Dili yok diye söylemiyor zavallı. Nasıl ikinizi de taşısın?" deyince, Hoca oğluyla birlikte eşekten inmişler, eşek önde onlar arkada gidiyorlarmış. Bu durumu gören köylü, "Allah Allah bu dünyada ne düşüncesiz adamlar var. Eşeğe binmek varken şu hale bak! Oğlu da babası da yürüyor. Eşek de iyi bir keyif yapıyor" diyerek başını sallamaktaymış.

Hoca bütün bunlardan sonra, "Gel oğlum, gel bak herkesin sözüne uyarsan böyle şaşkın olursun. En iyisi her zaman kendi bildiğini yap, binelim eşeğe" demiş, ikisi birden binerek köylerinin yolunu tutmuşlar.⁷³

Hoca bir gün komşusundan bir kazan ister. İş bittikten sonra kazanın içine bir tencere koyup komşusuna götürür. Komşu tencereyi görünce, "Hoca bu ne?" der. Hoca, "kazan gebedmiş komşu, doğurdu" der. Adam, "pekâlâ" der, kazanı tencereyle beraber alır.

Bir zaman sonra Hoca kazanı gene ister. Fakat bu sefer geri vermez. Bir hayli gün geçer. Komşusu Hoca'nın evine gidip kazanı ister. Hoca müteessir bir suretle, "ah

⁷¹ Lâmi'î-Zâde Abdullah Çelebi, *Latîfeler*, haz. Yaşar Çalışkan, İstanbul, 1997, s. 168.

⁷² Elçin, a.g.e., s. 627; Abbâs Mahmûd el-Akkâd, a.g.e., s. 113.

⁷³ Abbâs Mahmûd el-Akkâd, a.g.e., s. 109-110.

komşu!" der, "başın sağ olsun kazan sizlere ömür". Komşu, "a Hoca'm" der, "hiç kazan ölür mü?". Hoca, "komşucuğum" der, "doğurduğuna inandın da öldüğüne inan mıyor musun?".⁷⁴

Türk edebiyatında, özellikle yeni ve çağdaş döneminde Nasrettin Hoca'nın nesir fıkraları nazma çevrilmiştir. Bu konuda birçok yazar ve şair zengin ürünler ortaya koymuştur. Bu çevirileri yapanlar arasında Batı Trakya şairleri Asım Haliloğlu (öl. 1980), Ali Rıza Saraçoğlu (öl. 1994), Hüseyin Alibabaoğlu⁷⁵ gibi şahsiyetleri ve hattâ Türkiye'nin önde gelen edebiyat bilimci ve devlet adamı Mehmet Fuad Köprülü'yü (öl. 1966)⁷⁶ saymak mümkündür.

Yine Hoca ve eşeğini anlatan aşağıdaki fıkra bu manzum şekilleri için güzel bir örnektir:

Hani önce Hoca binmiş Eşeğe
 Sonra o inmiş oğlu binmiş
 Hava sıcak, kasaba uzak
 Görenler akıl vermiş Hoca'ya
 Bir o, bir oğlu derken
 İki birden eşekte giderken
 Biri ayıplamış onları
 Şaşırp kalmış Hoca ve oğlu
 Kalmamış şaşkınlıktan akılları
 Yapmışlar etmişler
 Eşeği yüklenmişler
 Düşmüşler yola
 Hani hep bildiğimiz Hoca
 Bildiğimiz fıkra
 Ve hoca dönmüş oğluna
 Rezil olduk, aklını kullan
 Her yapacağın işte,
 Bundan böyle...⁷⁷

⁷⁴ Elçin, *a.g.e.*, s. 628; Abbâs Mahmûd el-Akkâd, *a.g.e.*, s. 116.

⁷⁵ Bu ediplerin nazım örnekleri için bk. Feyyaz Sağlam, "Batı Trakya Türklerinden Derlenmiş Nasreddin Hoca Fıkralarının Bazı Örnekleri Üzerine", *Batı Trakyanın Sesi*, sy. 15 (Şubat 1990), s. 27-11

⁷⁶ Ahmed es-Safsâfi v.dğr., *Türk Edebiyatından Seçmeler*, Kahire, 1975, s. 204; Nasrettin Hoca'nın manzum fıkraları hakkında bilgi ve bu konuda yazılan eserler için bk. A. Esat Bozyiğit, "Manzum Nasreddin Hoca ve Eşeği Fıkraları", *Yedi İklim* (Nasreddin Hoca Özel Sayısı), c. 14, sy. 138-139 (Eylül-Ekim 2001), s. 126-136; İsmail Güleç, "İki Manzum Nasrettin Hoca Fıkralarının Karşılaştırılması", *Yedi İklim* (Nasreddin Hoca Özel Sayısı), c. 14, sy. 138-139 (Eylül-Ekim 2001), s. 137-140.

⁷⁷ Bozyiğit, *a.g.m.*, s. 126-136.

Ne var ki bu manzum fıkralar mensur fıkralar gibi insanları yeterince güldürememektedir. Herhalde bu durum, fıkralar manzum şekle çevrildiğinde orijinalitesinin kaybolmasından, içindeki imgelerin bozulmasından ve anlaşılabilirliğinin azalmasından kaynaklanmaktadır.

Bu fıkralar öğrencilerin öğrenmesini kolaylaştırmak için de manzum şekle çevrilmiş olabilir. Zira nazmedilmiş bir eserin ezberlenmesi nesirden daha kolaydır.

Türk ve Arap Edebiyatında Fıkra Konuları ve Eleştirel Bir Bakış:

Milâdî IX. yüzyılda Şam ve Mısır'da yaşayan Türk asıllı Arap şairlerinden İbn Sûdûn el-Yeşbegâvî bu alanda ne Türk ne Arap ne de diğer milletlerin şairleri arasında benzerini görmediğimiz yeni bir üslûbu bize örnek vermiştir. Yani bu tarzın bir benzeri ne Doğu ne de Batı ülkelerinde bulunmamaktadır. Zira biz bu ülkelerdeki şairlerin getirdikleri misalleri çözümlene ve istintaç yoluyla kavrarırken, İbn Sûdûn'un getirdiği misallerin bir maksada matuf olmadıklarını görmekteyiz.⁷⁸

Garip garip garip garip!
İnek yürüyor ve onun kuyruğu var⁷⁹

Dişi deve gagası yok
Ve kazın ise hörgücü yok⁸⁰

Bize bir karikatür çizen sözcüklerin anlamları, kendi içinde bilinmekle beraber içinde gizli başka anlamlar aranmaz. Bu yönüyle Türkçedeki birtakım tekerlemeleri andırmaktadır.

XIX. ve XX. yüzyıl Araplarından özellikle Mısır'da birçok kişi bir kısmı da önde gelen edip ve şairlerden olmak üzere bu alanda ün yapmıştır. Bunlar arasında Osmân Celâl (öl. 1898), Hâfız İbrâhim (öl. 1932), Abdulaziz el-Bişrî (öl. 1943), Ahmed el-Far, Kâmil el-Aslî, Huseyn el-Far, Ali el-Leysî, Muhammed ed-Derviş, Nu'man el-Asr, Dr. Bekir, Dr. Muhammed Ra'fet, Hasan Bey Rıza, Muhammed Bey Muveylîhî, Abdullah en-Nedîm'i zikredebiliriz.⁸¹

Türk fıkralarının birçoğu da Arap fıkraları gibi hem bilinen hem de bilinmeyen kişilere aittir. Bu alanda en meşhur simalar arasında Nasrettin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Kemine, Esenpulat, Ahmet Akay, Aldar Köse ve son dönemde Neyzen Tevfik'i

⁷⁸ Abbâs Mahmûd el-Akkâd, *a.g.e.*, s. 81.

⁷⁹ Abbâs Mahmûd el-Akkâd, *a.g.e.*, s. 82.

⁸⁰ Abbâs Mahmûd el-Akkâd, *a.g.e.*, s. 83.

⁸¹ Mısır'daki mizahçılar hakkında daha fazla bilgi için bk. Cemâluddîn er-Ramadî, *Sahâfetu'l-Fukâhe ve Sâni'uhâ*, Kahire, tsz., s. 64 vd.; Şevkî Dayf, *Fiş-Şî'r ve'l-Fukâhe fî Mısır*, Kahire, 1999, s. 17-60 ve *el-Fukâhe fî Mısır*, Kahire, 2004, s. 169-196.

zikredebiliriz. Buna mahdut fıkra örneklerine bakarak Fatih Sultan Mehmet, Öküz Mehmet Paşa, Fitnat Hanım, Haşmet, Namık Kemal ve daha birçok isim eklenebilir.⁸²

Millî şair Mehmet Akif de hoşsohbet bir insandı. Sohbetlerinde birçok fıkra anlattığı bilinmektedir. Sevdiği ve sıkça anlattığı fıkralardan bazıları şunlardır:⁸³

— Mısır Üniversitesinde ders vermeye başladığı sırada bir dostu sorar:

— Nasıl Arapçayı kolay takrir edebiliyor musunuz?

Cevap verir:

— Derse başladığım zaman talebeye şöyle dedim: "Siz Benim Arapçama gülmeyin ben de sizin Türkçenize. Geçinelim gitsin!"

Safahat'ın yedinci kitabı olan *Gölgeler*'i bastırırken Akif çok yorulur. Kitabı basan matbaanın adı *Matbaatu's-Şebâb* yani Türkçe karşılığıyla *Gençlik Matbaası*dır. Baskı zorlaşır uzadıkça Akif şu cümleyi tekrarlar:

— Şeyyebetnî Matbaatu's-Şebâb (*Gençlik Matbaası* beni ihtiyarlattı) ...

Tabî bu ve benzeri fıkralar bize güldürmenin ötesinde de bilgiler vermektedir. Meselâ burada Türklerin Arap ülkelerinde özellikle Mısır'da yaşayıp, halkın içine karışıp, dilleriyle fıkra anlatacak düzeyde onlarla hemhal olduklarını görmekteyiz.

Fıkra umumiyetle hayatta yaşanan şeylerden hareketle hisse kapmayı hedefler.⁸⁴

Odacı müdürü selâmladıktan sonra:

— Efendim, dedi. Memuriyet isteyenler içinde bir de sağır var.

— Ya! Çok iyi yarın gelip işe başlasın.

— Peki efendim. Fakat vazifesi ne olacak?

— Ne mi olacak? Şikâyet kalemine memur!⁸⁵

Almanlarla Türkler arasında da aralarındaki yoğun ilişki ve çok sayıda Türk işçisinin Almanya'da bulunması nedeniyle çok sayıda fıkra rastlamak mümkündür.

Bir köylü yeni Almanya'ya gider. Birkaç yıl çalışır. Bir papağan alıp annesine gönderir. Bunun üzerine annesinden mektup gelir ve annesi:

— Oğlum, gönderdiğin kuş için teşekkür ederim. Çok lezzetliymiş, der.⁸⁶

⁸² Elçin, *a.g.e.*, s. 624.

⁸³ Daha fazla örnek için bk. Vehbi Vakkasoğlu, *Mehmet Akif*, İstanbul, 1976, s. 229-240; Selahaddin Yaşar, *Mehmed Akif; Hayatı, Sanatı, Fikirleri*, İstanbul, 1978, s. 153-156.

⁸⁴ Elçin, *a.g.e.*, s. 623.

⁸⁵ Artun, *a.g.e.*, s. 80.

Bazı fıkralar vardır ki onlar yalnızca belli bir sınıf ya da gruba mahsustur ve sadece o grup mensupları tarafından anlaşılırlar. Zira bu tür fıkralar bir meslek, özel bir ilgi alanı veya herkesin bilemeyeceği ekonomi, siyaset, ticaret vb. ihtisas gerektiren konularla alâkalı olabilir. Yine siyasî fıkralardan hoşlanıp gülenler ekonomi ile alâkalı bir fıkra ile ilgilenemeyebilirler. Müstehcen fıkralardan hoşlananlar aksi fıkralara gülmeyebilir veya bunun aksi olabilir.⁸⁷ Doğrusu bunu insanların ilgi alanları ya da değer yargılarıyla ilişkilendirmek yanlış bir yaklaşım değildir. Ayrıca insanların ilgi alanları dışındaki fıkraların çabucak anlaşılmasının zor olması da gülmemeleri veya kendileri için hisse çıkarmamaları konusunda bir etkidir.

Nitekim semerci ve eşekler arasında cereyan eden aşağıdaki siyasî içerikli fıkra bu konuda güzel bir örnektir:

Köyün birinde semerci ölmüş. Genç eşekler çok sevinmişler ve buna keyifli keyifli anırmışlar. Ama kendileri hoplayıp zıplarken yaşlı eşeklerin bir kenarda oturup kara kara düşünmelerine bir anlam verememişler, sormuşlar:

— Semerci öldü, artık semer yapamayacak ve kimse sırtımıza semer vuramayacak. Buna sevinilmez mi?

Yaşlı ve tecrübeli eşeklerden biri yanıtlamış soruyu:

— Biz eşek olduğumuz sürece sırtımıza her zaman semer

vurulacak. Eski semerci bu işi öğrenmişti, tam sırtımıza göre semer yapıyordu. Şimdi aceminin biri onun yerine geçecek ve bize uygun semeri yapmayı öğreninceye kadar sırtımız yara bere içinde kalacak. Buna sevinilir mi?

Bunun neresi siyasî demeyin. Eşeklerin yerine birilerini, eski semerci ile yenisinin yerine de başka birilerini koyup bir daha anlatın ve görün...⁸⁸

Âkif'in şiirlerinin toplandığı *Safahat*'ta yer alan şiirlerin büyük bir kısmı dönemi ince alayla anlatan manzumelerdir. O, şiirlerinin birçoğunda hayatın bir yönünü, bir gerçeğini dile getirmekten çekinmemiştir. Nitekim Âkif de, aynı fıkrayı manzum olarak işlemiş, siyasîler ile halk arasındaki ilişkiyi, semerci ile eşekler arasındaki ilişkiye benzetererek toplumun kanayan bir yarasına parmak basmıştır.

Eşeklerin canı yükten yanar, aman, derler,
Nedir bu çektiğimiz derd, o çifte çifte semer!
Biriyle uğraşırken gelir çatar öbürü;
Gelir ki taş gibi hâin, hem eskisinden iri.
Semerci usta geberseydi... Değmeyin keyfe!

⁸⁶ Artun, *a.g.e.*, s. 78.

⁸⁷ Zekeriyâ İbrâhim, *Sikolociya el-Fukahe ve'd-Dahk*, Kahire, tsz., s. 90.

⁸⁸ *Hürriyet* Gazetesi, (23 Temmuz 1990), s. 9.

Evet, gebermelidir inkisâr edin herife.
 Zavallı usta göçer bir gün âkıbet, ancak,
 Makamı öyle uzun boylu nerde boş kalacak?
 Çırac mı, kalfa mı, kim varsa yaslanır köşeye;
 Takım biçer durur artık gelen giden eşeğe.
 Adam meğer acemiymiş, semerse hayli hüner;
 Sırayla baytarı boylar zavallı merkepler.
 Bütün o beller, omuzlar çürür çürür oyulur;
 Sonunda her birinin sırtı yemyeşil et olur.
 "Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi?
 Ya böyle kalfa değil, basbayağı muallimdi.
 Nasıl da kadrini vaktiyle bilmedik, tuhaf iş;
 Semer değilmiş o rahmetlininki devletmiş!"
 Nasîhatim sana: Herzeyle iştigâli bırak;
 Adamlığın yolu nerdense, bul da girmeye bak!
 Adam mısın: Ebediyyen cihanda hürsün, gez;
 Yular takıp seni bir kimsecik sürükleyemez.
 Adam değil misin, oğlum: Gönüllüsün semere;
 Küfür savurma boyun kestiğin semercilere.⁸⁹

Araştırmacıların çoğu gülmenin söz ayrılıklarından, ittifak edilenler ile ittifak edilmeyenlerin birbirinden ayrıştırılmamasından, karışık olan şeylerin gayet düzgünmüş gibi bir arada uyum sergilemesinden ya da bir şeyin olması gereken yerin dışında olmasından kaynaklandığına değinmektedirler.⁹⁰

Aşağıdaki birkaç örnekte bu durumu daha açık bir şekilde göreceğiz:

Hokkabazlık yapan adam son numaraya başlamadan önce yanına çağırdığı delikanlıya sorar:

— Bana bak delikanlı beni daha önce görmüş müydün?

Delikanlı başını önüne eğip cevap verir:

— Hayır babacığım!⁹¹

Ali teneffüste arkadaşlarıyla uçan daire oynarken sınıfın camını kırar.

Öğretmen talebeleri sorguya çeker. Herkes, "Ben kırmadım" der. Sonunda sıra Ali'ye gelir:

— Ali sen biliyorsun camı kim kırdı?

⁸⁹ Mehmed Akif Ersoy, *Safâhat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, 1991, s. 384-385.

⁹⁰ Zekeriyâ İbrâhim, *a.g.e.*, s. 90.

⁹¹ *Türkiye Gazetesi*, (30 Haziran 1990), s. 8.

- Ben kırmadım öğretmenim, ama kıranı biliyorum.
- Kim?
- Uçan daire.⁹²

Cimrilikte bu alanda geniş yer tutmuştur. Eski Arap kitaplarında cimri olan kişiler ve cimrilik hakkında çok fıkralar yazılmıştır. Hatta bazı Arap yazarları bu konuyla alâkalı olarak özel kitaplar bile telif etmişlerdir. Şüphesiz bunların başında el-Câhiz'in yazmış olduğu *Kitâbu'l-Buhalâ* (Cimriler Kitabı) gelmektedir. Oradan seçtiğimiz birkaç fikrayı da burada zikretmekte yarar görmekteyiz:

İbn Hassân anlatır. Bizde cimri bir adam vardı. Onun bir de cömert bir kardeşi vardı. Bir gün bu cimri adama: "Ben yoksulum ve sen zenginsin, benim evlâtlarım çok fakat senin evlâtların azdır. Neden bana yardım etmiyorsun", dedi.

Zengin adam ona şu cevabı verdi: "Zannettiğin gibi zengin ya da cimri değilim. Vallahi bin dirhem bana verirseler, sana beş yüz bin dirhem vereceğim. Bu kadar büyük bir miktarı bir seferde harcayan adam cimri sayılabilir mi?"⁹³

Cimrilik konusunda Araplar arasında birçok isim meşhur olmuştur. Bu isimler bu yönleriyle atasözleri içinde yer almışlardır. Bunların biri de Medîr'dir. Nitekim cimrilikte ileri gidenlere "أبخل من مدير" (Medîr'den daha cimri) denmektedir.⁹⁴

Arap cimrilerinin dört olduğu söylenir. Bunlar el-Hutay'e (öl. 59/678), Humeyd b. Mâlik el-Erkad (öl. Emevî dönemi), Ebu'l-Esved ed-Duelî (öl. 69/688), ve Hâlid b. Safvân'dır (öl. 135/752). Hâlid'e bir dilenci gelir, yanına yaklaşır ve ona, "malın çok olduğu halde neden malından harcamıyorsun?" diye sorar. O bunu, "zaman malımdan daha çoktur" diyerek cevaplandırır.⁹⁵

Ahmaklık ve budalalık da fıkralar arasında büyük yer tutmuştur. Bu konuda İbnu'l-Cevzî'nin. *Ahbâru'l-Hamkâ ve'l-Muğaffelin* adlı eserinde çokça örneğe rastlamak mümkündür. Bunlardan birinde şöyle anlatılır:

Bir yerde bir kişiye döven bir topluluğa rastladım. Onlardan birinin zavallı adamı diğerlerinden daha iyi dövdüğünü gördüm. Ona, "bu adamın suçu nedir" diye sordum. O, "Vallâhi suçunu bilmiyorum. Ama bunların onu dövdüklerini görünce, ben de onu dövmeye başladım. Bunu Allah uğrunda sevap almak için yaptım" diyerek cevaplandırır.⁹⁶

⁹² Aynı gazete, (12 Temmuz 1990), s. 8.

⁹³ el-Câhiz, *Kitâbu'l-Buhalâ*, II, 106.

⁹⁴ el-Meydâni, *a.g.e.*, I, 196.

⁹⁵ Ahmed Abdulmecîd, *a.g.e.*, s. 174.

⁹⁶ İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 177.

Ahmaklığın bir özelliği de mantığının kendinden menkul olmasıdır. Nitekim yukarıdaki örnekte bunu açıkça görmek mümkündür.

Yine ahmaklar hakkında söylenen birtakım fıkraların, ahmak olarak gösterilenlerin gerçekten ahmak olmalarından değil aksine kendi iradeleriyle ahmakça tavır sergilemelerinden kaynaklandığını bilmek gerekir. Nitekim Nasrettin Hoca fıkralarının bazısı, -özellikle Timur'la olan fıkraları- bu konuda en güzel örnektir.

Hiç şüphesiz fıkralar konusu ele alınca esrar ve esrarcılar ve sarhoşlar unutulmaz. Onlar hakkında birçok fıkraya rastlanmaktadır. Esrarlı ya da sarhoşken insanın akli melekelerin tam olarak görev yapamadığı bir gerçektir. Kişi bu haldeyken istediğini söyler bu bakımdan birtakım siyasî fıkralarda esrarcı ya da sarhoşlara atfedilerek anlatılır. Ayrıca onlar hakkında çok sayıda müstehcen fıkraya da rastlanmaktadır. Fakat tümünün böyle olduğunu söylemek de haksızlık olur. Aşağıdaki fıkra onların normal fıkraları için güzel bir örnektir:

İki adam yolda gidiyorlarmış. İçkili imişler. Gece ay hakkında iddiaya girmişler. Biri onun ay, diğeri ise güneş olduğunu iddia ediyormuş. Yoldan geçen ilk adama "Bu ay mı yoksa güneş mi?" diye sormuşlar. Adam:

— Vallâhi ben buranın yabancısıyım, ne olduğunu bilmem, demiş.⁹⁷

Fıkraların bir kısmı sözcüklerin anlamlarına değil biçimlerine dayanır. Bunlar daha çok yöresel fıkralarda görülür. Bunlar, ancak o yöre dili (veya ağız) kendi ana dili olanlar tarafından anlaşılır. Aynı dili konuşsalar bile, farklı yörelerde farklı ağızla konuşan insanların birbirlerinin fıkraları anlaması zordur. Bu tür fıkralar aynı şehirde fakat farklı köy ya da kasabada yaşayan insanlar arasında bile farklılık gösterir.

Burada yeri gelmişken yörelerle ve etnik unsurlarla alâkalı fıkralara da değinmekte yarar var. Toplumda bu tür fıkralar çok yaygındır. Örneğin Türkiye'de, Kayserilinin biri, Erzurumlunun biri, Lazın biri, Kürdün biri, Mısır'da Saidînin⁹⁸ biri, bedevînin biri veya dünyada İngilizin biri, Amerikalının biri, Çinlinin biri, Türkün biri gibi insanların etnik yapı ve yöresel ayrılıkların tipik özelliklerinden yola çıkılarak anlatılan fıkralar vardır. Bu fıkralar bazen siyasî ya da hiciv içerikli olduğu gibi, bazen de o toplumun sosyal yapısıyla veya karakteristik yapısıyla alâkalı olabilir. Bu tür fıkralar toplumda sayılamayacak kadar çoktur.

Yöresel ağızla anlatılan fıkralar genellikle süreklilik göstermezler. Çünkü dil yaşayan bir fenomendir ve bu özelliği ile sürekli olarak değişir. Zaman ve mekâna göre değişen dil nedeniyle sonunda bu fıkralar anlaşılabilirliğini kaybetmektedir.

⁹⁷ Artun, *a.g.e.*, s. 78.

⁹⁸ Mısır'ın güney bölgesinde yaşayan etnik gruba verilen ad.

Bir de tevriye ve cinas sanatı kullanılarak anlatılan fıkralar vardır. Cinas kullanılan fıkralarda çok anlamlı sözcüğün görünür de iyi anlamı kullanılırken daha çok kötü anlamının kastedildiği dikkati çekmektedir.⁹⁹

Aşağıdaki fıkralara bakalım:

Ayakkabıcının biri yaptığı ayakkabıları pazara satmaya çıkarmış ve "altı kâğıt" diye bağırmağa başlamış. Gelen müşteri de altı lira verip bir çift ayakkabı almış. Adam ayakkabıları giyince ayakkabıların altı çıkmış. Satıcıya gelmiş ve "ne biçim ayakkabı bunlar, baksana altları hemen çıktı" demiş. Satıcı da müşterisine, "biz burada boşuna mı boğaz patlatıyoruz, altı kâğıt diye" cevap vermiş.¹⁰⁰

Nasrettin Hoca'nın karısı oturmaya gidiyor. Gitmeden önce Hoca'ya "evin kapısını iyi kolla" diyor. Nasrettin Hoca'nın karısı komşuda otururken bir bakıyor, ne görsün! Hoca kapıyı omzuna almış geliyor. Karısı hemen soruyor:

— Nedir bu kapı senin omzunda?

Hoca, "hatuncuğum sen kapıyı iyi kolla dedin ya, ben de kapıyı omzuma aldım buraya geldim" diye cevap veriyor.¹⁰¹

Yine bu üslûba uygun bir Arap fıkrası da aşağıdadır:

Bir küçük öğrenci şöyle dedi: "Bana her bakana lânet olsun, bakana lânet olsun!"¹⁰²

Bu fıkralarda ki cinas ve tevriye örneklerini açık bir şekilde görmekteyiz. Yine de kısaca açalım. Birinci fıkrada altı kâğıt, altı lira anlamında anlaşılırken, lafzî anlamı kastedilip altının gerçekten kâğıt gibi basit bir şey olduğu ifade edilmiştir. İkinci fıkrada evin kapısının kollanmasından kasıt evi hırsızlık gibi olası tehlikelerden korumak iken, Hoca işi ahmaklığa vererek lafzî anlama göre hareket etmektedir. Üçüncüsünde ise sıfat olarak kullanılan ve bakmak eylemini yapan kimse anlamında kullanılan bakan kelimesi daha sonra devlet bakanı olarak ele alınmıştır. Tabî bu fıkrada söz konusu olan öğrenci olduğu için okulun naziri kastedilmiştir.

Biçimleri aynı fakat anlamları farklı sözcükler fıkralarda çokça kullanılmaktadır. Yakın ve uzak anlamları olan bu tür sözcüklerin yakın anlamları açıkken uzak anlamları örtülüdür. Bu örtülü anlamları anlamak işiten kişiye bırakılmıştır.

Araplar arasında Halife Me'mûn zamanında geçen şu fıkrada bu konuda güzel örneklerden biridir.

⁹⁹ *Türkçe Sözlük*, TDK, s. 159.

¹⁰⁰ Artun, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁰¹ Artun, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁰² Zekeriyâ İbrâhim, *a.g.e.*, s. 188.

Halife Me'mûn (öl. 218/833) zamanında bir adam peygamber olduğunu iddia eder. Me'mûn'un huzuruna getirilince ona şu soru yöneltilir:

— Kimsin?

— Ben Ahmedu'n-nebî.

— Sen yalan söylüyorsun. Diye cevap verilir.

Askerlerin her tarafından onu yakaladığını görünce:

— Ey müminlerin imamı! Ben Ahmedu'n-nebî, sen onu

ayıplıyor musun? Buna Me'mûn güler ve onu serbest bırakır.¹⁰³

Bu fıkrayı inceleyen kişi bu adamın kelimelerle oynadığını görecektir. “أنا أحمد النبي” (Ben Ahmedu'n-nebî) ifadesinin iki anlamı vardır. Birincisi, "Ben peygamber olan Ahmed'im", ikincisi ise "Ben Peygamberi övüyorum" dur. Tabî ki bu adam birinci anlamı kastetmiştir. Fakat askerlerin onu götürdüklerini görünce anlamı değiştirir, "sen onu ayıplıyor musun" cümlesiyle de ikinci anlamı pekiştirir ve ölümden kurtulur.

Hiciv alanında fıkranın çok önemli bir yer tuttuğunu bilmekteyiz. Belki Türk edebiyatında bu türün en eski ve en kıymetli örneği Fuzûlî'nin (öl. 963/1556) *Şikâyetname* adlı eseridir. Bu mektubun ifadelerinin şikâyet ve hicivle dolu olduğu görülür.

Fuzûlî mektubunda XVI. yüzyılda devlet dairelerinin perişan hâlini ve Osmanlı Devleti'nin en kuvvetli devrinde devlet nüfuzunun Bağdat'a erişemediğini, Kanunî gibi büyük bir padişahın emrinin yerine getirilmediğini, çok canlı aynı zamanda alaylı bir üslupla anlatmıştır. Dikkat edilirse, mektupta bir şikâyetten çok alay ve istihza havası sezilir.¹⁰⁴

Tanzimat devrinin şöhretli şairi Mehmet Eşref (öl. 1847/1911) de kuvvetli manzum hicivleriyle tanınmıştır. Bu arada *Eşref* adlı haftalık bir mizah mecmuası çıkarmıştır. O, en kuvvetli hicivlerini Sultan Abdulhamid aleyhinde söylemiş, fakat Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki İdaresinin de kuvvetli bir heccâvî (hicivcisi) olmak zorunda kalmıştır.¹⁰⁵

Diktatör yönetimlere karşı Arap ülkelerinden İbn Sûdûn'un siyasî, sosyal ve dinî alanlarda hiciv yazdığı görülmektedir. İbn Sûdûn bu hicivlerini daha çok cansız varlıklar üzerinden ya da hayvanların ağzından yapmaktaydı.¹⁰⁶

¹⁰³ Şihâbuddîn el-İbşîhî, *a.g.e.*, II, 272.

¹⁰⁴ Haluk İpekten, *Fuzûlî; Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, İstanbul, 2000, s. 58.

¹⁰⁵ Banarlı, *a.g.e.*, II, 998; "Eşref, Mehmet" mad., *Türk Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, Ankara, 1968, XV, 473.

¹⁰⁶ Ahmed Abdulmecid, *a.g.e.*, s. 239.

eş-Şirbînî (öl. 1098/1687 yılından sonra), hiciv ve mizahın aynı anda ele alındığı *Hezzu'l-Kuhûf fi Şerhi Kasîdi Ebî Şâdûf* (Ebû Şâdûf'un kaside şerhinde kafataslarının sallanması) adında bir kaside yazmıştır. Bu kaside halk hiciv-mizah türünün güzel bir örneğidir.¹⁰⁷

Yine Hidiv İsmâil'in (öl. 1895) deyimiyle Mısır'ın Molière'i olarak isimlendirilen Ya'kûb b. Sannû' (öl. 1912) Mısır'da *Ebû Nazzâre* adında bir gazete çıkarmış ve burada Hidiv İsmâil devrindeki bozuk ve kötü durumları eleştirmiştir. Onun dışında da hiciv ve mizah alanında çok sayıda gazete ve mecmua çıkarılmıştır. *es-Seyf*, *el-Mesâmîr*, *el-Keşkûl*, *el-Ba'kûke*, *el-Fukâhe*, *Hayalu'z-zill* bunlardan bazılarıdır.¹⁰⁸

Yüzümüzü güldürecek güzel bir fikrayla konumuzu sonlandıracağız:

İki çocuk evlerinin önünde oynarlarken, yanların yaklaşan biri karşı sokağı göstererek sorar:

— Şu sokak nereye gidiyor yavrum, biliyor musunuz?

Çocuklar önce birbirlerinin yüzüne bakar, sonra biri cevap verir:

— Biz bildik bileli bir yere gitmez. O sokak hep oradadır.¹⁰⁹

Sonuç

Fıkra hiç şüphesiz edebiyatın en önemli ürünlerinden biridir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere fıkra hayatın her alanını içine alıp kendisine konu edinebilmektedir. Örneğin yaşlılar ve gençler, eski ve yeni, idare edenlerle idare edilenler, inançlar, dinî âdet ve merasimler, yasaklara dair davranışlar, sosyal, siyasî, fikrî, ekonomik görüş ayrılıklarından doğan çatışmalar, davranış farklılıkları, beşerî kusurlar ve daha birçok konu fıkranın ilgi alanı içine girebilir.

Fıkralar incelendiğinde orada halkların düşünceleri, âdetleri, gelenekleri, ahlâkları, sosyokültürel yapıları ve hatta tarihleri gibi pek çok konuda fikir sahibi olmak ve bilgi elde etmek mümkündür. Bu yönüyle fıkraların toplumun aynası olduğunu söyleyebiliriz.

Fıkranın bir zaman ve mekân tahdidi yoktur. Her milletin kendi sosyokültürel ve karakteristik yapılarına özgü fıkraları olduğu gibi bu alanda şöhret olmuş fıkra kahramanları vardır.

¹⁰⁷ Ahmed Abdulmecid, *a.g.e.*, s. 239.

¹⁰⁸ Ahmed Abdulmecid, *a.g.e.*, s. 230-241; Mısırda bu alanda çıkan dergi ve gazeteler hakkında daha fazla bilgi için bk. Cemâluddîn er-Ramadî, *a.g.e.*, s. 11-63.

¹⁰⁹ *Türkiye Gazetesi*, (17 Mayıs 1990), s. 8.

Araplar arasında bulunan birçok fıkranın aynısının Türkler arasında da yaygın olduğu görülmektedir. Belki bu konuda en iyi örnek Arapların Cuhâ'sı ile Türklerin Nasrettin Hoca'sına ait fıkralardaki benzerliklerdir. Bu kişilere nispet edilen birçok fıkra onlara ait değildir. Halk arasında yaygın fıkraların zamanla aslı sahipleri unutulur ve ünlü kişilere nispet ettirilir. Nitekim biz bu yüzden Hoca gibi ünlü simalara ait olarak olağanüstü denilebilecek bir sayıda fıkraya rastlamaktayız.

Araplar ile Türkler arasındaki fıkraların benzeşmesindeki faktörlerden biri Türkçe ve Arapça arasında yapılan çok sayıda tercüme, diğeri ise yukarıda da değindiğimiz gibi tarihî münasebetler ve iki halk arasındaki kültürel yakınlıktır.

KAYNAKÇA

Abbâs Mahmûd el-Akkâd, *Cuhâ ed-Dâhik ve'l-Mudhik*, Mısır, 2005.

Abdulazîz Avadallah, *Arap ve Türk Dillerinde Kelile ve Dimne* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahire, 1985.

Abdulhamid Yunus, *Mukaddime fi'l-Folklor*, Kahire, 1976.

Abdullatif el-Burğûsî, "el-Folklor ve't-Turâs", *Âlemu'l-Fıkr*, sy. XVII, Küveyt, 1986, s. 93-94.

Abdussettâr Ahmed Ferrâc, *Ahbâru Cuhâ*, Kahire, 1980.

el-Âbî, *Nesru'd-Devr fi'l-Muhâdarât*, Mısır, tsz.

Ahmed Abdulmecid, *Rihle Maa'z-Zurefâ*, Kahire, 1976.

Ahmed es-Safsâfi v.dğr., *Türk Edebiyatından Seçmeler*, Kahire, 1975.

AKKUŞ, Metin, "Doğu Kültüründe Nasreddin Hoca Tipinin Benzerleri", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 7, Bişkek, 2003, s. 57-62.

Ali Seydî, *Resimli Kâmûsu Osmânî*, İstanbul, 1330.

ALTUNEL, İbrahim, "Latîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, XXVII, 109-110.

ARTUN, Erman, *Tekirdağ Folklor Araştırması*, İstanbul, 1978.

BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, İstanbul, 1971.

BOZYİĞİT, A. Esat, "Manzum Nasreddin Hoca ve Eşegi Fıkraları", *Yedi İklim* (Nasreddin Hoca Özel Sayısı), c. 14, sy. 138-139 (Eylül-Ekim 2001), s. 126-136.

el-Câhiz, *el-Kavl fi'l-Biğâl*, nşr. Charles Pellat, Kahire, 1955.

el-Câhiz, *Kitâbu'l-Buhalâ*, Kahire, 1939.

Cemâleddin er-Ramadî, *Sahâfetu'l-Fukâhe ve Sâni'uhâ*, Kahire, tsz.

el-Cevherî (İsmâil b. Hammâd), *es-Sihah*, I-VI, nşr, Ahmed Abdulgafûr Attâr, Beyrut, 1979.

CİVELEK, Yakup, "Ortak İslâm Kültürünün Bilge ve Mizahî Kahramanı Cuhâ el-Arabî: Arapların Nasreddin Hocası", *Yedi İklim* (Nasrettin Hoca Özel Sayısı), c. 14, sy. 138-139 (Eylül-Ekim 2001), s. 120-125.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, "Basîrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, V, 105-106.

ÇİFTÇİ, Hasan, "Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah", *Atatürk Üniversitesi TAED*, sy. 10, Erzurum, 1998, s. 139-161.

ÇİFTÇİ, Hasan, *'Ubeyd-i Zâkânî; Toplumsal Görüşleri, Ahlak ve Felsefesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1996.

Dâvud el-Antâkî, *Tezyînu'l-Esvâk bi-Tafsîli Eşvâki'l-Uşşâk*, Mısır, 1319.

DUMAN, Mustafa, "Bulgaristan'daki Nasrettin Hoca ve Kurnaz Peter", *Yedi İklim* (Nasrettin Hoca Özel Sayısı), c. 14, sy. 138-139 (Eylül-Ekim 2001), s. 53-63.

DURMUŞ, İsmail, "Nevâdir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, XXXIII, 29-30.

Ebüzziya, Ziyad, "Diyojen", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, IX, 479-480.

ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, 1981.

ELMALI, Hüseyin, "Ebû Zeyd el-Ensârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, X, 270-271.

ERSOY, Mehmed Akif, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, 1991.

FAİK, Reşat, *Eslâf*, Tercüman 1001 Temel Eser, tsz.

el-Fîrûzâbâdî (Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, I-IV, Beyrut, tsz.

GÖLCÜK, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988.

GÜLEÇ, İsmail, "İki Manzum Nasrettin Hoca Fıkralarının Karşılaştırılması", *Yedi İklim* (Nasreddin Hoca Özel Sayısı), c. 14, sy. 138-139 (Eylül-Ekim 2001), s. 137-140.

GÜLENSOY, Tuncer, *Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, 1978.

Halîl Hannâ, *Nevâdir Cuhâ'l-Kubrâ*, Kahire, 2005.

Hikmet Şerif et-Tarâbulusî, *Nevâdir Cuhâ'l-Kubrâ*, Mısır, 1998

Huseyn Mucîb el-Mısırî, *Fî'l-Edebi'ş-Şa'biyyi'l-İslâmiyyi'l-Mukârin*, Kahire, 1980.

el-Husrî, *Zeyl Zehri'l-Âdâb*, Kahire, 1353.

- Hürriyet* Gazetesi, (23 Temmuz 1990), s. 9.
- İbn Hicce el-Hamevî, *Semerâtu'l-Evrâk fi'l-Muhâdarât*, Kahire, 1379.
- İbnu'l-Cevzî, *Ahbâru'l-Hamkâ ve'l-Muğaffelîn*, Kahire, 1983.
- İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire, 1348.
- el-İbşihî, Şihâbuddîn, *el-Mustatraf fi Kulli Fennin Mustazraf*, I-II, Kahire 1952.
- İPEKTEN, Halûk v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimleri Sözlüğü*, Ankara, 1968.
- İPEKTEN, Halûk, *Fuzûlî; Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, İstanbul, 2000.
- İZ, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İstanbul, 1964.
- KARAHAN, Abdülkadir, "Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Temi", *Divan Şiiri Üzerine Metinler*, haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, 1999, s. 147-152.
- KARAMAN, Fikret v.dğr., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet Yayınları, Ankara, 2006.
- Lâmi'î-zâde Abdullah Çelebi, *Latîfeler*, haz. Yaşar Çalışkan, İstanbul, 1997.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1973.
- el-Meydânî, *Macme'u'l-Emsâl*, I-IV, Kahire, 1977.
- Muhammed Altuncî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-Mukârin*, Halep, 1972.
- Muhammed Ganîmî Hilâl, *el-Edebu'l-Mukârin*, Kahire, 1977.
- Muhammed Receb en-Neccâr, *Cuhâ el-Arabî*, Küveyt, 1978.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB Yayınları, I-IV, İstanbul, 2000.
- ÖZTEKİN, Nezahat, "Mukayeseli Edebiyat -Araştırma Tarihi ve Yöntem-", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sy. 2/4 (2007), s. 671-679.
- ROUSSEAU, A. M.-PİCHOİS, Cl., *Karşılaştırılmal Edebiyat*, çev. Mehmet YAZGAN, İstanbul, 1994.
- SAĞLAM, Feyyaz, "Batı Trakya Türklerinden Derlenmiş Nasreddin Hoca Fıkralarının Bazı Örnekleri Üzerine", *Batı Trakya'nın Sesi*, sy. 15 (Şubat 1990), s. 27-31.
- Şevkî Dayf, *Fîş-Şî'r ve'l-Fukâhe fi Mısır*, Kahire, 1999.
- Şevkî Dayf, *el-Fukâhe fi Mısır*, Kahire, 2004.
- TAN, Nail, *Çocuklarımıza Folklor Hazinemizden Seçmeler*, Ankara, 1986.
- TOPALOĞLU, Bekir, *Kelâm İlmi*, İstanbul, 1985.
- TURAL, Hüseyin, "Cuhâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, VIII, 82.

Türk Ansiklopedisi "Eşref, Mehmet" mad., MEB Yayınları, Ankara, 1968, XV, 473.

Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, 2005.

Türkiye Gazetesi, (17 Mayıs 1990), s. 8.

Türkiye Gazetesi, (12 Temmuz 1990), s. 8.

Türkiye Gazetesi, (30 Haziran 1990), s. 8.

VAKKASOĞLU, Vehbi, *Mehmet Akif*, İstanbul, 1976.

VAN TİEGHEM, Paul, *el-Edebu'l-Mukârin*, Mısır, tsz.

YAŞAR, Selahaddin, *Mehmed Akif; Hayatı, Sanatı, Fikirleri*, İstanbul, tsz.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Kelâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, XXV, 196-203.

YEĞİN, Abdullah v.dğr., *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, İstanbul, 1987.

YEĞİN, Abdullah, *Yeni Lügat*, İstanbul, 1975.

YILDIRIM, Dursun, "Fıkra", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s. 332-340.

Zekeriyya İbrâhim, *Sikolociya el-Fukâhe ve'd-Dahk*, Kahire, tsz.

